

Олександр БОГІВ, Микола ВЕГЕШ, Володимир ЗАДОРЖНИЙ

ГАЛИЧИНА І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА У 1938-1939 РОКАХ

Наприкінці 30-х років ХХ століття в Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистські Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Рішення Мюнхенської конференції 29-30 вересня 1938 р., аніжніс Австрію, свідчили про наближення Другої світової війни. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Закарпаттям, постійно виношувала агресивні плани щодо краю. Таким чином, Закарпаття незмінно входило у сферу інтересів різних держав.

Незважаючи на складність міжнародної обстановки, Закарпаття, де майже пактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, який виборов автономні права. Невелика частина українського народу здобула хоча б обмежені можливості проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком чого стала спроба формування української державності. Останніми законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. Цей історичний акт потрібно розцінювати як другий, після Визвольних змагань 1917-1920-х років, етап у творенні Української держави. Закарпатські українці довели, що бажають воз'єднання з усім українським народом. Коли від Карпатської України нависла смертельна небезпека, першими, хто прийшов на допомогу, були українці по другий бік Карпат. Запропонована стаття має на меті, спираючись на архівні документи, об'єктивно оцінити роль українців Східної Галичини у захисті Карпато-Української держави.

Перші відгуки українських політичних організацій Галичини з приводу автономістських домагань закарпатців з'явилися в середині вересня 1938 р. Їх спричинили, з одного боку, дії Української центральної народної ради (УЦНР) щодо надання автономії Підкарпаттю, зокрема скерування до Праги 8 вересня делегації на чолі з А.Волошиним, а з іншого – наростаюча міжнародна напруга навколо Чехословаччини через судето-німецьке питання.

16 вересня Провід ОУН, який мав широку нелегальну мережу в Галичині, розповсюдив заклик: "Українське Закарпаття захищає в тій хвилині існування незалежної Української Карпатської держави, яка з хвилиною вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України створює об'єднаність в єдину державу всіх українців"¹. 20 вересня у Львові на засіданні

¹ Стерчо Петро. Карпато-Українська держава. – Львів, 1993. – С.94.

ЦК УНДО було проголошено: "В історичній хвилині політичного самовизначення народів, які заселяють Чехословаччину, змагання українців до здійснення права самовизначення не можуть бути знехтувані всупереч їх волі ніякими автарканими фактами. Тому ЦК УНДО вітає закарпатських українців у їх змаганнях до здійснення своїх прав на всіх українських етнографічних землях Закарпаття, що лежать в інтересі цілого українського народу"².

25 вересня в залі українського "Сокола" у Львові відбулося зібрання, спеціально присвячене закарпатським подіям. Його ініціював лідер Фронту національної єдності (ФНЄ) Дмитро Паліїв. За даними польської поліції, у ньому взяли участь близько 200 чоловік³. Орган УНДО тижневик "Свобода" повідомляв про тисячу присутніх. Після засідання (на жаль, не вдалося встановити, які рішення воно прийняло) відбулася демонстрація під гаслами "Хай живе Україна", "Ганьба чехам, ляхам і мадярам", "Хай живе Закарпатська Україна"⁴. На вулиці Галицькій демонстрантів зупинила поліція: у сутичці взяли участь також польські студенти, які побили кількох демонстрантів⁵. Попереднього дня у Львові відбулася демонстрація львівських студентів на підтримку Закарпаття⁶.

Таким чином, у ставленні галицьких політиків до визвольних змагань закарпатців уже на початковому етапі простежувалися дві тенденції. Поміркована течія, репрезентована легальними політичними українськими організаціями (передусім УНДО), підтримала гасло автономії Закарпаття у складі Чехословацької федерації. Радикали (насамперед ОУН) вважали, що на порядок денний потрібно ставити питання про повну незалежність Підкарпаття і розглядали її як крок до самостійної соборної України. У другій половині вересня з'явилися програмові праці діячів ОУН О.Чемеринського і Я.Оршана⁷.

Шляхом після Мюнхенської конференції спостерігалося зближення Польщі та Угорщини в закарпатському питанні. Саме в цей час представник угорського Міністерства закордонних справ І.Чакі вів переговори з польським Міністром закордонних справ Ю.Беком щодо польсько-угорської співпраці. Польське радіо і преса розгорнули відверту антизакарпатську пропаганду, а варшавський уряд почав таємно підтримувати угорських терористів на Закарпатті. До речі, перше повідомлення про діяльність угорських терористів у краї галицька преса опублікувала 15 жовтня, тобто через чотири дні після початку операції⁸. Все це змусило ЦК УНДО 8 жовтня 1938 р. зробити заяву на ім'я польських Прем'єр-міністра Ф.Славой-Складовського і Міністра закордонних справ Ю.Бека. У ній висловлювався рішучий протест проти позиції польського уряду щодо

² Свобода. – 1938. – 2 жовтня; Діло. – 1938. – 24 вересня.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.205, оп.1, спр.493, кр. 198.

⁴ Свобода. – 1938. – 2 жовтня.

⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.205, оп.1, спр.493, кр. 198.

⁶ Діло. – 1938. – 27 вересня.

⁷ Чемеринський О. Платформа Закарпаття. – 1938; Оршан Я. Закарпаття. – Париж, 1938.

⁸ Діло. – 1938. – 15 жовтня.

Карпатської України, яка суперечила ідеї самовизначення народів". Та Варшава не прислухалася до подібних заяв.

Звістки про надання Підкарпатській Русі автономії швидко дійшли до суспільної Галичини. Вже 11 жовтня, у день офіційного проголошення Карпатської Української автономії, у Львові в соборі св. Юра відбувся урочистий молебен, після якого розпочалася спонтанна маніфестація біля угорського консуляту. Демонстранти були розігнані, а окремі з них заарештовані⁹. Відрава тисяч польських студенти, поділившись на дві групи, вибивали у місті вікна різних українських установах, крамницях і навіть у приватних будинках. Того ж дня відбувся урочистий молебен у греко-католицькому соборі м. Ярослава¹⁰. 14 жовтня у Перемишлі члени УНДО провели святкове зібрання у приміщенні церкви отців Василіян, після чого послідувала демонстрація з гаслами "Хай живе Україна!", "Геть з поляками, геть з мадярами!". Маніфестанти зупинив посилений відділ поліції¹¹. Схожі події відбувалися в багатьох населених пунктах Галичини.

Яскравою ілюстрацією загального піднесення, яке охопило галичан, став вітальний лист А.Волошину від Галицького митрополита А.Шептицького. У ньому, зокрема, відзначалось: "Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливо способом Церква і Духовенство, прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняла владу в Карпатській Україні... Зо страхом Господнім і втримуваним на раз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання..."¹⁴

Але не тільки листами і маніфестаціями реагували галицькі українці на підкарпатські події. У другій половині жовтня розпочалися спершу поодинокі, а потім масові нелегальні переходи галицькою молоддю польсько-чехословацького кордону. Важко встановити, коли відбувся перший такий перехід. Архівні джерела та матеріали преси свідчать, що це сталося задовго до призначення А.Волошина Прем'єр-міністром. 23 жовтня 1938 р. львівський

⁹ Свобода. – 1938. – 16 жовтня.

¹⁰ Нова свобода. – 1938. – 18 жовтня; Діло. – 1938. – 13 жовтня.

¹¹ Стерчо Петро. Карпато-Українська держава – С.100.

¹² Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, спр.194, арк.11.

¹³ Там само, арк. 51.

¹⁴ Цитується за: Стерчо Петро. Карпато-Українська держава – С.101. Протягом усього короткочасного існування Карпатської України, закарпатці відчували моральну підтримку не лише з боку різноманітних організацій Галичини, а й від окремих її громадян. У березні 1939 р. Олена Киселівська з Коломиї писала А.Волошину: "Дозвольте Вам, яко батькові народу, часового щиро-сердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Союзу та з нагоди світлої для всіх українців на світі радісної хвилі висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги" (Закарпатський обласний державний архів, ф.3, оп.2, спр.5 арк.3). Галичани, що входили до складу організації "Молода Україна", 5 березня 1939 р. писали з Парижа: "Щастя Вам, Боже, Каменярі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченкових роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову "вольної, нової сім'ї", а кожне серце українське ділить з Вами щастя й радість незабутнього 9 березня 1939 року, Хай живе Україна!" (Там само, арк.2).

Неділя" писала: "За кілька днів почалися спроби переходу кордону до Закарпатської Русі. В районі Ланючного затримано В.Марчука, Л.Петрова, П.Посіва, Д.Тепу"¹⁵. А вже 31 жовтня до окружних прокурорів від прокурора державного суду у Львові д-ра Й.Хіровського надійшов лист, який починався словами: "В останніх часах частими є випадки затримки польських українців при спробі пересічення нелегального переходу кордону Польщі в напрямку Словаччини, а конкретніше на терени Русі Закарпатської"¹⁶. Далі йшли рекомендації, що робити в таких випадках. 1 листопада 1938 р. прокурор державного суду звітував відділу прокурорського нагляду Міністерства правосуддя у Варшаві про розсилання листів-рекомендацій¹⁷. Того ж дня до окружних прокурорів зі Львова було надіслано доповнення до листа від 31 жовтня 1938 р.¹⁸ З окружних судів у Львів почали надходити звіти про нелегальні переходи кордону. У листі прокурора окружного суду в Бережанах від 10 листопада знаходимо дату одного з перших зафіксованих переходів польсько-чеського кордону: "20 жовтня вони (група українців із трьох чоловік) перейшли кордон біля с.Розянка Стрийського повіту"¹⁹.

Уже наприкінці 1938 р. нелегальні переходи кордону набули масового характеру. "3 Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці", – написав у своєму щоденнику В.Гренджа-Донський²⁰. Прикордонна польська сторожа постійно повідомляла карпатський уряд: "Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатись до Ужгорода"²¹. Цей процес посилювався після оголошення наказу про створення Карпатської січі. Львівський часопис "На переломі" стверджував, що "в самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України"²².

Що стало причиною цих переходів кордону? По-перше, галицькі українці обіщали в закарпатській автономії хоч якусь реалізацію їх мрій про українську державність і тому намагалися докласти зусилля до її розбудови. По-друге, певну роль відіграло звернення УЦНР, опубліковане в "Новій свободі" 21 жовтня 1938 р. з закликом до співпраці всіх українців. Однак УЦНР мала на увазі окремих спеціалістів, а не масові переходи кордону²³.

Окремим питанням є співвідношення стихійності та організованості у масових переходах кордону. Легальні політичні організації не могли долучитися до такої акції. Польські поліцейні та судові органи однозначно стверджували, що вона велася під проводом ОУН²⁴. Серед перших перебіжчиків справді траплялося чимало оунівців. 4 квітня 1939 р. у Львові були засуджені

¹⁵ Неділя. – 1938. – 23 жовтня.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, спр.1075, арк.8.

¹⁷ Там само, спр.879, арк.97.

¹⁸ Там само, спр.1075, арк.11.

¹⁹ Там само, спр. 1095, арк.6.

²⁰ Гренджа-Донський В. Щоденник // Твори. – Т.VIII. – Вашингтон, 1987. – С.37.

²¹ Закарпатський обласний державний архів, ф.3, оп.2, спр.5, арк.2.

²² На переломі. – 1939. – Ч.6.

²³ Закарпатський обласний державний архів, ф.1148, оп.1, спр.5, арк.5, 6.

²⁴ Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, спр.1075, арк.3.

Й. Кабаровський, Є. Литинський, Л. Клиш, відповідно на рік, півроку і півтора року ув'язнення, за переховання і підмогу під час переходу польсько-чехословацького кордону групою українців 25 жовтня 1939 р.²⁵ Чехословацький уряд не міг вороже, ніж поляки, ставився до порушників кордону. Часто затриманих під час переходу повертали назад. Багато з них були перехоплені польськими прикордонниками і негайно опинялися перед судом²⁶.

Галицька молодь здебільшого переходила кордон групами. Протягом трьох тижнів у Бережанах відбувався судовий процес над 28-ма українцями Бобровищини і Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на терміни від 8 до 2 років тюремного ув'язнення²⁷. Якщо затримані виявлялися членами ОУН, строки ув'язнення значно збільшувалися. Члени ОУН мали завдання вербувати добровольців і допомагати їм у переході через Карпати. Саме за це Станіславівський суд засудив В. Мельничука і П. Ксендзюка²⁸. В такому ж злочині були звинувачені Ю. Соловчук, Ю. Одоній, Д. Микетчук, С. і Ф. Вередюки²⁹. Польський окружний суд у Стрию розглядав справу Маріяни Кравчука, Якова Максимця, Льва Сорочана, Петра Глушка, Володимира Пятриша, Івана Дізенка та Василя Славинського. Вони були засуджені на один рік ув'язнення³⁰. Такі факти наводили і газети "Діло" та "Нова свобода"³¹. У багатьох випадках порушники кордону, окрім термінів ув'язнення, ще й позбавлялися громадянських прав³².

Польська влада поширила спеціальну інструкцію для окружних прокуратур, як поводитися з порушниками кордону: "Вимагається, наскільки можливо, швидше вирішення таких справ. Конкретно потрібно в'яснити такі питання: 1) з якою ціллю затриманий намагався перейти кордон? 2) якими шляхами добирався і чи був озброєний? 3) чи отримував якусь поміч в дорозі і від кого? 4) в якому місці мав перейти кордон і в кого мав зголоситися на тому боці? 5) чи затриманого хтось агітував на нелегальну еміграцію. Окремо потрібно довідатися, чи затриманий належав до ОУН. Про такі справи потрібно докладати прокурору Апеляційного суду"³³. У листі прокурора Апеляційного суду до окружних прокуратур від 1 листопада 1938 р. знаходимо вимогу

²⁵ Там само, спр. 1089, арк. 17-19.

²⁶ 25 квітня 1939 р. польський суд у Самборі засудив Іванну Грициляк, селянку з селища Баричів, Перемишлянського повіту на строк позбавлення волі до одного року. Приводом для звинувачення став лист цієї дівчини до свого нареченого. "Я знаю, – писала Іванна Грициляк, – що ти думавши лише про ген на Україну... Іване! Голубе мій! Пиди там, де пішли твої приятелі. Ох! Якби я була мужчиною, ми пішли б обое... Ти там потрібний, я це знаю. Воля, Івасю, ти знаси і розуми до мене. Тобі там близенько..." (Діло. – 1939. – 9 травня).

²⁷ Нова зоря. – 1939. – 4 травня.

²⁸ Там само. – 11 червня.

²⁹ Там само. – 27 червня.

³⁰ Там само. – 15 лютого.

³¹ Діло. – 1938. – 15 грудня; Нова свобода. – 1939. – 7 березня; 25 лютого; 1938. – 14 березня; 11 жовтня.

³² Українське юнацтво. – 1939. – Ч. 2.

³³ Центральний державний історичний архів України в м. Львові. ф. 205, оп. 1, спр. 1075, арк. 4.

детального розслідування, аналізу всіх знайдених у затриманого паперів, персонального розгляду справ, які заборонялося “трактувати шаблонно”³⁴. Агітаторів за нелегальний перехід кордону належало затримувати на підставі участі в акції ОУН та притягувати до кримінальної відповідальності³⁵.

Після створення 10 листопада 1938 р. Карпатської січі багато галицьких перебіжчиків влилися в її лави. Польська влада швидко відреагувала на це. В інструкції прокурора Апеляційного суду читаємо: “На основі донесень, які я отримав від окружних прокуратур можна сказати, що зросли випадки, в яких особи затримані при спробі нелегального переходу кордону на терени Закарпатської Русі, що намагалися перейти кордон з ціллю вступу до “українського легіону”, твореного на Закарпатській Русі... “Український легіон” потрібно віднести до воєнізованих організацій... Тому затриманих потрібно судити за законом про загальний військовий обов’язок як польських громадян, які без згоди польського уряду вступають до військових організацій”³⁶.

Аби уникнути нових судових процесів, уряд А.Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву “Проти нерозважної еміграції”, яку опублікували чи не всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону тривали. Польська влада неодноразово зверталася до чехословацького уряду з нотами протесту, в яких вимагала вплинути на уряд Карпатської України, котрий, на її думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Польська поліція намагалася встановити імена українців, які вже виступили таємно потрапити в Карпатську Україну. Серед звітів львівського коменданта знаходимо наступне повідомлення: “Інформую, що члени ОУН Кошиарський Л., Стахів В., Стахів Є. знаходяться у Русі Закарпатській і є членами Січі” (останній, до речі, був комендантом Січі в Королеві)³⁷.

У нотах протесту польського посла порушники польсько-чехословацького кордону фігурували як “українські терористи”. 29 листопада 1938 р. до Праги надійшла нота протесту польського уряду, в якій вимагалось негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Лукасзлавського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху. Названі особи, більшість із яких знайшла притулок у Карпатській Україні, перебували в розшуку за участь у терористичному акті проти польського Міністра внутрішніх справ Б.Перацького³⁸. Польський посол скаржився, що “між Прагою і ЧСР не можуть бути добрі взаємовідносини, коли Підкарпатська влада дає дозвіл побуту” названим особам³⁹. 24 листопада 1938 р. Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю.Ревай і директор поліції Ю.Білей попереджували окружні уряди, “що кожний з наведених має бути забезпечений поліційним доглядом...”, і що “згаданих треба уважати інтернованими”⁴⁰.

³⁴ Там само, арк.11.

³⁵ Там само, арк.8.

³⁶ Там само, арк.13.

³⁷ Там само, спр.498, арк.8.

³⁸ Закарпатський обласний державний архів, ф.4с/18, оп.1, спр.51, арк.1.

³⁹ Там само, ф.3, оп.3, спр.166, арк.2.

⁴⁰ Там само, ф.3, оп.3, спр.166, арк.2.

14 грудня 1938 р. А.Волошин у телефонограмі до Президії Ради міністрів у Празі повідомляв, що “протест польського посла ґрунтується на неправильних інформаціях. В Королеві над Тисою живе від довгих років Др. Гриць Мельник, учитель на горожанській школі, чехословацький державний горожанин, який, як було провірено ніякою протипольською пропагандою не займається”⁴¹. Волошин переконував Прагу, що “ніяка протипольська пропаганда на території Підкарпатської Русі не ведеться, а протипольські настрої є викликувані виключно тим, що з Польщі переходять терористи, заосмотрені польською військовою зброєю та припасами. Само собою, що годі очікувати від населення, щоби за нищення свого маєтку та життя відчувало вдячність та приязнь до сусідньої Польщі”⁴².

Така відповідь А.Волошина не задовільнила польського посла, який 20 грудня 1938 р. направив другу ноту протесту⁴³. У ній польський уряд вимагав видати назад С.Юськіва, Т.Капустянського, А.Мельника і Г.Стефаніва. 27 грудня 1938 р. А.Волошин відповідав: “Д-ра. Семена Юськіва в нас нема, а є то адвокат в Рахові і належить до тамошнього коша, як звичайний рядовий. Жадну функцію не виконує. Теофіла Капустянського і Андрія Мельника в нас нема і зовсім таких не знаємо. Гната Стефанова в нас нема. В Рахові просив про прийняття до Січи, однак не був прийнятий, тому що не є нашим горожанином”⁴⁴. Насправді Семен Юськів перебував на території Закарпаття. Адвокат за фахом, він був одним з ініціаторів просвітянського руху в Рахові. Відзначався радикальними поглядами, вважав себе послідовним націоналістом.

31 грудня 1938 р. А.Волошин наказав директору поліції Ю.Білею подати “до 24 годин писемний звіт, чи перебувають особи: Базанський Михайло, Хмельовський Александер, Демчук Дмитро, Фодчук Богдан, Равіч Дмитро, Врецьона Євген в Хусті зглядно на Підкарпатській Русі. Коли би перебували, відставте їх за границю, а о тім голосіть президію правительства”⁴⁵. Директор поліції Ю.Білей 2 січня 1939 р. повідомив владу краю, що названі особи не зареєстровані місцевою владою і досі не вдалося встановити, де вони перебувають та яку проводять діяльність⁴⁶. Директор поліції Карпатської України не міг не знати, що Є.Врецьона, більш відомий у Закарпатті як інженер Волянський, входив до складу Головного штабу Карпатської січі. Він підписував більшість свідоцтв січовикам, що пройшли відповідні курси військового навчання. Це стосувалося також М.Базанського і О.Хмельовського.

Незважаючи на неприхильне ставлення чехів до нелегальних переходів кордону з Галичини в Карпатську Україну, навіть серед них знаходилися люди, які крізь пальці дивилися на це масове явище. До них, наприклад, належав Й.Руцак, від якого залежала доля багатьох галичан. “Я того часу, до окупації

⁴¹ Там само, оп.1, спр.9, арк.2.

⁴² Там само.

⁴³ Там само, оп.3, спр.12, арк.11.

⁴⁴ Там само, спр.66, арк.1.

Карпатської України, – пригадував Й.Рушак, – був у Сваляві карним референтом на окружному уряді. Мені підлягали жандарми, які щодня приводили хлопців з Галичини, що хотіли вступити до Січі. Я їх посилав до Хуста. Мені приводили і мадярських терористів та інших, що нелегально перейшли кордон і посилали листи мадярам. Я їх арештував⁴⁷. Таким чином кількісно збільшувалася Січ, в якій добру половину становили галичани.

Тим часом у Польщі було запроваджено жорстку цензуру на листування з Карпатською Україною. Деколи це дозволяло встановити місце перебування галицьких утікачів. Переглядалися всі листи, які направляли галичани в Закарпаття, із текстів викреслювали речення, які, на думку цензорів, мали політичний підтекст. Так, із вітальної телеграми на ім'я А.Волошина від 5 січня 1939 р.: “Товариство с.Саяч Вишній Дрогобицького повіту бажають Вам веселих свят і успіхів у праці над будівництвом української держави” – дрогобицький віце-прокурор сконфіскував частину тексту від слів “і успіхів”⁴⁸. А деяка кореспонденція взагалі затримувалася. Така доля спіткала лист С.Онишака з Рудків, направлений до редакції “Нової свободи”: “Прошу надсилати на мою адресу часопис “Нова свобода”, бо я хочу передплатити, а не знаю як”⁴⁹. Польська влада не могла допустити розповсюдження на території Галичини карпатоукраїнської газети.

Та все ж галицькі українці уважно стежили за подіями на теренах Закарпаття, передусім читаючи періодику, інколи завдяки нелегально розповсюдженим листівкам і листам, що надходили звідти. Нерідко про події в Карпатській Україні розповідали очевидці. Були випадки, коли втікачі до Закарпаття на кілька днів поверталися додому⁵⁰. Ще одним джерелом інформації про події в Карпатській Україні стали для галичан окремі, невеликі за обсягом видання з історії та культури Закарпаття, які почали масово з'являтися у Львові наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. Так, цікавий і різнобічний статистичний матеріал увійшов до праці галицького економіста С.Храпливого⁵¹. Історії Карпатської України присвятили свої роботи П.Пачовський і А.Курдилик⁵². У першій книзі, виданій Науковим товариством імені Шевченка, висвітлювалися події до Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. У праці А.Курдилика, виданій товариством “Просвіта”, виклад закінчувався виборами до Союму Карпатської України⁵³. Обидва історичні дослідження розраховувалися на широке коло читачів. Наприкінці лютого 1939 р. побачила світ колективна праця львівських учених “Карпатська Україна: Географія, історія, культура”⁵⁴. Все це свідчило про великий інтерес галичан

⁴⁷ Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. – Ужгород, 1993. – С.68.

⁴⁸ Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, спр.498, арк.20.

⁴⁹ Там само, арк.72.

⁵⁰ Там само, арк.38.

⁵¹ Храпливий С. Карпатська Україна в числах. – Львів, 1938.

⁵² Курдилик А. Від Поприду до Тисци: депо про минуле та сьогоденне Закарпаття. – Львів, 1939; Пачовський В. Срібна земля. – Львів, 1938.

⁵³ Курдилик А. Від Поприду до Тисци: депо про минуле та сьогоденне Закарпаття.

до подій у Закарпатті. Навіть у різдвяних колядках 1939 р. з'явилися слогани: "Нова радість стала, яка не бувала – Закарпатській Україні світло засіяло", "Там, на Закарпатській Україні весела новина"⁵⁵.

Досі не з'ясовано питання, скільки саме нелегальних емігрантів потрапили на Закарпаття з Галичини. Деякі історики (П.Стерчо, П.Сардачук, М.Швагуляк, З.Книш, В.Лемак) називають цифру в декілька сотень⁵⁶. Аналіз документів Апеляційного суду лише одного Львівського воєводства показує, що в грудні 1938 р. польськими поліційними органами були встановлені імена 35 галичан, які втекли до Карпатської України, а в січні 1939 р. – понад 80⁵⁷. Якщо до цього додамо, що вдалі випадки нелегальних переходів здебільшого не зафіксувалися, то число суттєво збільшиться. Можна припустити, що з Галичини в Карпатську Україну нелегально перейшли 700-900 осіб.

Масовість нелегальних переходів кордону, а також різко негативна реакція на них з боку Варшави, змусили коменданта Карпатської січі Д.Климуша в лютому 1939 р. опублікувати нову пересторогу⁵⁸. Її передрукували і деякі львівські газети⁵⁹. Але нелегальні переходи тривали аж до першої половини березня 1939 р. Остання спроба переходу кордону (правда, невдала) зафіксована у звіті львівського коменданта 10 березня 1939 р.⁶⁰

Важливо з'ясувати питання, яку роль відіграла ОУН у розвитку політичних подій на Закарпатті⁶¹. З другої половини 30-х рр. Закарпаття опинилося в центрі уваги Проводу ОУН. У 1937 р. Є.Коновалець запропонував створити його окремий штаб, а О.Чемеринський видав книгу "Платформа Закарпаття", в якій виклав програму ОУН щодо краю. Автор був переконаний, що визволення Закарпаття можливе тільки за умови незалежності всієї України. Після цього

⁵⁵Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, сир.498, арк.80

⁵⁶Сардачук П., Швагуляк М. Насувалась воєнна гроза. – Ужгород, 1984. – С.114; Стерчо Петро. Карпато-Українська держава. – С.97-98; Лемак В. Уроки історії вчать // *Новий Закарпаття*. – 1993. – 2 березня; Книш З. Розбрат: спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 рр. – Торонто, 1960. – С.298.

⁵⁷Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, сир.498, арк.12-110.

⁵⁸Нова свобода. – 1939. – 19 лютого.

⁵⁹Діло. – 1939. – 21 лютого.

⁶⁰Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, сир.499, арк.80

⁶¹Перша спроба створити націоналістичне об'єднання в Карпатській Україні прийшла на кінець 1929 р. Тоді С.Новаківська сформувала з учнів Ужгородської вчительської семінарії організацію, подібну до Українського військового об'єднання (УВО). Однак після невдалої спроби замаху на одного з головних русификаторів краю Є.Сабова її члени були заарештовані й засуджені чехословацьким судом (Докладніше див.: Вегеш М., Задоржний В. Велич і трагедія Карпатської України. – С.58), а сама організація припинила своє існування. У першій половині 30-х років ініціативу проявив Ю.Химинець – представник молодшої генерації українських політиків. Того ж 1934 р. на його квартирі в Мукачеві постійно відбувалися зустрічі членів закордонного Проводу ОУН. До Мукачева приїжджали Ярослав Барановський, Ганна Чемеринська-Барановська, Олег Кандиба (Ольжич), Лев Ребет, Ярослав Стецько, Іван Борковський, Зенон Косенк (Гарнацький) та інші (Химинець Юліан. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1992. – С.74) і 1936 р. вінник навіть жіночий відділ ОУН, який очолила Марія Химинець. Проте націоналістичний рух у краї не набув масового характеру.

уваги ОУН до Закарпаття пояснювалася передусім геополітичним розташуванням краю. Генерал М.Капустянський писав, що “ця держава (Чехословаччина) разом з Карпатською Україною посідала ключові позиції на Сході Європи і створила своїм геополітичним положенням та повсякденним стратегічно-економічним потенціалом безпосередню загрозу Німеччині та перепону для її походу на Схід. Також вона була зручним плацдармом для советських і аспітанських летунських армій”⁶². На це звернув увагу і відомий військовий теоретик М.Колодзінський. У своїй праці “Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття” він доводив, що “почерез Закарпаття ми стали б твердою опорою в середині Європи й мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неocenним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня, як із заходу”⁶³.

1938-1939 рр. були періодом найтісніших взаємин між Проводом ОУН і закарпатськими націоналістами. Тодішній голова ОУН полковник А.Мельник надував: “Перші дні перебрання мною агенд виповнені були гарячковими заходами допомогти Карпатській Україні, туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми”⁶⁴. 20 грудня 1938 р. воєводський уряд у Тернополі повідомляв Варшаву, що ОУН планує роздобути зброю та відсилати людей на Закарпаття”⁶⁵. Члени львівської Політичної колегії, що зібрались у Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги карпатському уряду. Вони прийшли до висновку, що “Галичина могла б вислати еркових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів”⁶⁶. У листі до А.Волошина Осип Думін запитував: 1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеподаних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну. Прямо через гори чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?”⁶⁷. Невідомо, чи відповів А.Волошин на лист О.Думіна⁶⁸.

У 1938 р. Карпатську Україну відвідав представник уряду УНР в еміграції М.Лівицький, який повідомив А.Волошина “про готовність дати в розпорядження цього уряду близько 4000 кол.(ишніх) старшин і воєнів Армії УНР для зміцнення оборони цього краю”⁶⁹. До Праги приїжджав А.Мельник, який,

⁶² Капустянський М. Військова підготовка ОУН // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. – Париж, 1955. – С.131.

⁶³ Андриєвський Д. Міжнародна акція ОУН // Там само. – С.152.

⁶⁴ Мельник А. Др. Олег Кандиба // Там само. – С.33.

⁶⁵ Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. – С.88-89.

⁶⁶ Закарпатський обласний державний архів, ф.3, оп.3, спр.173, арк.15, 16.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ О. Думін “був у тісних зв’язках з німецькою службою розвідки. Крім того, він був членом Німецького інституту дослідів Сходу в Кенігсберзі, у Східній Пруссії”. В.Косик стверджує, що у той час О.Думін “постійно снував різні плани” проти Є.Коновальця, за що був у 1925 р. виключений із УВО (Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С.46). У 1938 р. він не палсжав до ОУН, про що писав у листі до А.Волошина.

⁶⁹ Самійленко І. Перший етап державного центру УНР в езилі (1920-1948) // Державний центр Української Народної Республіки в езилі: статті і матеріали. – Філадельфія-Київ-

за інформацією “Діла”, “мав очолити збройні сили Карпатської України”. М.Капустянський стверджував, що на переговорах А.Мельника з чехословацьким урядом йшлося про забезпечення Карпатської січі зброєю⁷⁰. З Проводу А.Мельник подався на Закарпаття. В листопаді 1938 р. А.Мельник, підполковник консул Г.Гофман, С.Росоха та І.Роман зібралися на таємну нараду в Перещипі. Їх приїзд зафіксувала чехословацька служба безпеки, однак про що йшла мова у приміщенні перещипської школи невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської січі⁷².

Карпатська січ потребувала зброї. Це відповідальне завдання було покладено на сотника Ріхарда Ярого, який із ним не справився. З.Книш, що виконував обов'язки політичного референта ОУН, писав: “Сьогодні справа ясна. Ріхард Ярий виконував німецькі доручення. Німеччина була заінтересована в мирній ліквідації Карпатської України..., при допомозі Ярого саботувала транспортування зброї”⁷³. Р.Ярий мав псевдонім “Консул-2”⁷⁴.

20 жовтня 1938 р. українська пресова служба в Женеві передала записки голови Проводу ОУН А.Мельника до українського народу, в якому йшлося про необхідність усім стати “суцільною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під сучасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу”⁷⁵. На заклики відгукнулися тисячі українців, перш за все галичани.

Якщо спочатку Провід ОУН закликав до нелегального переходу кордонів, то за якийсь час, особливо після публікації першої перестороги в українських газетах, він змінив свою позицію. З.Книш зауважував: “Людей до прямих дій Карпатській Україні було потрібно, але на те вистачали провідні і здібні емігранти, що їх доставила ОУН із своїх місцевих та еміграційних кадрів, а часто такі і ЗУЗ (західноукраїнських земель). Масовий перехід рядового членства створював тільки клопіткову ситуацію урядові Карпатської України у внутрішніх політичних відносинах і грозив дипломатичними конфліктами назовні. Стало ясным і безсумнівним вже після упадку Карпатської України, що ці дві чи три сотні галицьких бойовиків більше чи менше тут нічого не рішали”⁷⁶. Уряд Карпатської України мав певні застереження щодо деяких особливо радикальних членів ОУН. А.Волошин “просив не утруднювати йому і так важке положення у відношенні до Праги, надсилати культурних діячів і певних фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам”⁷⁷. А.Волошину був також відомий і той факт, що

⁷⁰ Діло. – 1938. – 19 листопада.

⁷¹ Капустянський М. Військова підготовка ОУН. – С.133.

⁷² Jaroslav Kokoska. Admiralul Canaris. – Editura militara, 1970. – S.164.

⁷³ Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. – С.431.

⁷⁴ Канюка М., Вежнин В. Был ли Степан Бандера агентом абвера // Киевские новости 1993. – 25 июня.

⁷⁵ Стерчо П. Національне відродження Карпатської України // Організація Української Націоналістів. 1929–1954. – С.204.

⁷⁶ Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. – С.298.

⁷⁷ Книш З. Ярослав Барановський. – Париж, 1990. – С.49.

деякі члени ОУН (Ю.Лопатинський, С.Врецьона, д-р Галаган та ін.) брали активну участь у підготовці державного перевороту, який мав усунути членів карпатського уряду від влади. У цій ситуації Провід ОУН прийняв рішення обмежитися засиланням на територію Карпатської України військових фахівців, які мали великий бойовий досвід, а також керівників ОУН. Однак на той час нелегальні переходи польсько-чеського кордону вже фактично вийшли з-під контролю Проводу ОУН.

У 1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників Проводу ОУН з керівництвом Карпатської січі. Закарпатський осередок ОУН представляв М.Химинець. Йшлося про створення військового штабу Карпатської січі. Саме на цій зустрічі й були розподілені обов'язки між членами Проводу. Військовий штаб спершу очолював полковник Аркас, згодом – полковник Гнат Стефанів, Микола Чирський керував “Летючою Естрадою”, Михайло Михалевич і Валентин Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспарантів тощо. Пост Олег Кандиба (Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців “Говерля”, він також став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. З ініціативи О.Ольжича 10 грудня 1938 р. в Хусті було створено Українське еміграційне бюро на Карпатській Україні. “Завданням названого бюро, – відзначали його засновники у зверненні до уряду Карпатської України, – сприяти планомірному й доцільному виужиткованню сил, знань й індивідуальних спроможностей української еміграції для розбудови державного, господарничого й культурного життя Карпатської України”⁷⁸.

Ярослав Барановський відповідав за матеріальну допомогу населенню й уряду А.Волошина: саме через нього Закарпаття контактувало зі світовими українськими організаціями. Омелян Сенік (Канцлер, Грибівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але “проявив всі свої зусилля, щоб поміч... була достатньою і своєчасною”⁷⁹. Генерал М.Капустянський “був покликаний Проводом Українських націоналістів для окремого завдання”⁸⁰. Місцем його відвідку була “амбасада” – приміщення, закуплене для справ ОУН представниками американської Організації демократичного відродження України (ОДВУ). Згідно з розробленим планом, М.Капустянський (Степовик, генерал, Антопа) “мав ждати своєї черги, як надходячі події розвинуться ширше”⁸¹. Включалися до військових справ колишні генерали УГА Віктор Курманович і Степовод Петрів. До штабу Карпатської січі також увійшли Роман Шухевич (Шука), Зенон Коссак (Тарнавський), Осип Карачевський (Свобода), Гриць Карабаш (Чорний), Євген Врецьона (Волянський).

Однією з найбільш помітних постатей на цьому відтинку історії Закарпаття був Михайло Колодзінський (полковник Гузар)⁸². Його праця “Українська

⁷⁸ Закарпатський обласний державний архів, ф. 4/с18, оп.1, спр.61, арк.1.

⁷⁹ Мельник А. Др. Олег Кандиба. – С.33.

⁸⁰ Бажанський М. Сюжетні картини з-над Срібної Тиси // Календар-альманах “Нового року”, – Торонто, 1992. – С.92-94.

⁸¹ Там само. – С.91.

⁸² Докладніше див.: Вегеш М. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні // Визвольний шлях. – 1993. – Кн.8. – С.955-957.

воєнна доктрина" у 3-х частинах була високо оцінена у військових колах Європи, а її автор став у ряд з відомими теоретиками військового мистецтва. Полковник М. Колодзінський, як і деякі його товариші, теж скептично оцінювали перспективи Карпатської України, але дотримувався думки, що "коли вже нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь"⁸³. Наступні події довели його щирість. Будучи важко пораненим, разом із своїм товаришем З. Коссаком, М. Колодзінський потрапив у руки угорських терористів. Поблизу Сологвина їх розстріляли. Уряду Карпатської України так і не вдалося створити боєздатні збройні сили: Карпатська січ організовувалася "на швидку руку", а її вояки не мали "відповідного військового вишколу"⁸⁴. Падіння Карпатської України стало трагедією "для десятків молодих людей, здебільшого емігрантів із Галичини і співчуваючих їм закарпатців, які заплатили своїм життям за ідею створення "українського П'ємонту" у Центрально-Східній Європі"⁸⁵.

Та зв'язки Проводу ОУН з урядом Карпатської України в скінці не припинялися. 21 липня 1939 р. між ними була укладена угода про деякий співпрацю. У ній, зокрема, відзначалося, що обидві сторони "твердо стоять на становищі невідривності Карпатської України від українських земель"⁸⁶. Сучасний дослідник М. Болдижар так описує зустріч між проводом ОУН і ексильним урядом Закарпатської України: "...Делегація у складі А. Волошина, Ю. Ревая, А. Штефана й... В. Комаринського виїхала в Італію. Переговори відбулися у Венеції. Разом з Мельником були його секретар п. Барановський і професор Римського університету зі східних питань п. Онацький. Після детального розпитування про події, які відбулися в Карпатській Україні в 1938-1939 рр., Мельник запропонував членам її уряду приєднати оцю територію до інших українських земель для утворення "Самостійної України". Інформував Волошина про те, що таку ідею нібито підтримують усі українці за кордоном, які бажають діяти. Тут же Мельник пообіцяв уряду Карпатської України визволити її територію від Угорщини. Однак ці пропозиції президент у вигнанні відкинув і заявив: "...моя мета полягає в тому, щоб удалити венгрів з території Карпатської України і зберегти її автономію"⁸⁷. М. Болдижар стверджує, що ще до підписання договору А. Волошин покинув Венецію, а документ мав підписати В. Комаринський. Сам А. Волошин вважав створення самостійної України нереальним та відстоював принцип автономії краю в рамках єдиної Чехословаччини.

Доречно б було зупинитися на питанні, чим займалися галичани в Карпатській Україні. Переважна їх більшість вступила до різних підрозділів Карпатської січі, тільки невелика частина отримала якісь службові посади

⁸³ Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. – Париж, 1966. – С.10.

⁸⁴ Пундик Ю. Український націоналізм. – Париж, 1966. – С.82-83.

⁸⁵ Галас В., Поп І. Чи стануть закарпатці повноправним народом? // Новини Закарпаття. – 1993. – 27 листопада.

⁸⁶ Химшиць Ю. Закарпаття – земля української держави. – С.85.

⁸⁷ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С.113.

Галичани буквально закидали А.Волошина листами, в яких пропонували свої послуги для будівництва молодого держави. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті⁸⁸. Прохання приєднатися Карпатській Україні висловили галичанин Іван Голик, Антон Мисинин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк⁸⁹. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві і мав досвід роботи дипломата, писав: “Я, нижчепідписаний... осмілюсь предложити свої услуги, щоб ще послужити своєму народови”⁹⁰. На допомогу Карпатській Україні зголосилися також колишні воїни УГА, які емігрували за кордон після поразки Визвольних змагань і наприкінці 30-х років проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що міг би стати у пригоді Карпатській Україні як фінансовий інженер. Він мав досвід роботи “на залізниці або на електровнях чи споріднених галузях”⁹¹. Іван Цимбал з Підгайців пропонував свої послуги як колишній “член військової поліції в Тарнополі”, який “відзначався, як дуже цінний стрілець”⁹². На всі ці листи А.Волошин відповідав однозначно: “вільних місць поки що нема”⁹³.

Галичани взяли посильну участь в обороні Карпатської України. У боях загинули Василь Бойчук, Тимко Проць, Василь Салюк, Зенон Коссак, Степан Фигура, Іван Михайлюк, Монюк, Дулка, Кушнір, Мелешко, Орлович та багато інших. Нелегкою була доля тих, хто опинився в концтаборі – жахливі знущання, часті побої, переслідування жандармів за будь-яку провину. Нелюдське ставлення доповнювалося ще й голодом, який панував серед галичан⁹⁴. В угорському таборі вони знаходилися до 7 червня 1939 р. Напередодні цього дня з’явилися представники Німеччини і Польщі. Ув’язненим було запропоновано зробити вибір – поїхати до Німеччини або повернутися на батьківщину. Від останньої пропозиції галичани категорично відмовилися. Документи, які зберігаються в архівах Праги, дають змогу встановити кількість галицьких січовиків, які вирішили їхати до Німеччини. Словацький підполковник Дов називав 500 січовиків⁹⁵. У деяких документах йдеться про переїзд січовиків до Німеччини, на Жіліну⁹⁶.

Відповіді на питання, чому саме до Німеччини попрямували сотні січовиків після звільнення з угорських таборів, допомагає доповідна записка офіцера чехословацької розвідки Шромека. Її автор доводив, що вже в жовтні 1938 р. встановилися тісні стосунки між німецькими службами безпеки і українськими націоналістами. Шромек писав, що 26 жовтня 1938 р. “до Ужгорода

⁸⁸ Закарпатський обласний державний архів, ф.3, оп.3, спр.173, арк.19.

⁸⁹ Там само, оп.2, спр.27, арк. 75, 100, 116, 119, 122.

⁹⁰ Там само, арк.1.

⁹¹ Там само, ф.1148, оп.1, спр.293, арк.1.

⁹² Там само, ф.17, оп.2, спр.5, арк.6.

⁹³ Там само, спр.343, арк.1.

⁹⁴ Вереш М. Галичани на Закарпатті. В Грещука-Донський розповідас // Визвольний шлях. 1993. – Кн.8. – С. 1016-1020.

⁹⁵ Vojensky historicky archiv, i.e.17/4/13

⁹⁶ Ibid., i.e.17/5/13; i.e.17/10/113.

прийшов німецький редактор Е. Меркен ("Фелькішер Беобахтер"), котрий жив в Берліні. Кожний день проводить зустріч з діячами українського напрямку, шукає здібних українських агітаторів, яких посилає до Праги в німецьке посольство, де вони одержуть німецький паспорт і йдуть у Німеччину. Там одержать вишкіл. Вони, згідно з планами Гітлера, мають розбити Польщу⁹⁷.

Після поразки Карпатської України чимало галичан були розстріляні поляками⁹⁸. Так, очевидець і активний учасник оборони Карпатської України Микола Чирський писав про розстріл 44 галичан: їх "викликали надвір, наказали забрати речі та вивезли їх до Польщі. Шкода було тих хлопців, ждало їх страшна доля. Значна частина полонених галичан уже в перші ж дні трагедії Карпатської України була передана полякам на Борецькому перевалі (18-19 березня 1939 р.) і на Яблонецькому (24-25 березня)", де більшість із них розстріляли⁹⁹. 16 березня 1939 р. угорські частини вийшли на польський кордон у районі Бескида¹⁰⁰, а 19 березня відбувся церемоніал братання угорських і польських військових сил біля Сянока і Ворохти¹⁰¹. Угорські літаки розкидали над польською територією "привітальні листівки", які закінчувалися словами "Хай живе Польща і хай живе Угорщина!"¹⁰²

Після поразки Карпатської України українські політичні партії в Галичині, які мали своїх представників у Польському сенаті, намагалися виступити на захист Закарпаття. 17 березня 1939 р. сенатор Творднян (УНДО) від імені Української парламентської репрезентації спробував виголосити заяву про події у Карпатській Україні, але "промовцеві відібрали голос"¹⁰³.

Падіння Карпатської України спричинило низку жалобних богослужінь по всій Галичині. 18 березня 1939 р. у Соборі св.Юра у Львові відбувся молитва за загиблими січовиками, на який прийшло 400 чоловік. Після закінчення відбувся мітинг, а потім демонстрація під гаслами "Теть з мадярами!", "Теть з ляхами!" Демонстрантів розігнала поліція, був затриманий член ОУН І.Варчаба¹⁰⁴. Аналогічні події відбулися 18 квітня 1939 р. у Станіславові¹⁰⁵.

25 березня 1939 р. львівські газети опублікували спільну заяву провідників легальних українських партій Галичини під назвою "Українці!". У ній, зокрема, відзначалося: "Майже всю державну територію Карпатської України зайняв уже Мадярщина... Оперта лише на власні сили Карпатська Україна не могла держатися під збройним напором мадярських військ... Зрозумілий біль, що

⁹⁷ Ibid., і.с.79/13/3/8.

⁹⁸ Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. – Кн. I. – Львів, 1993. – С. 144.

⁹⁹ Чирський М. Тюрми й табори // Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939. – С. 488.

¹⁰⁰ Довгей В. Від Бескидів до Катині // За вільну Україну. – 1992. – 2 лютого.

¹⁰¹ Gazeta Polska (Warsawa). – 1939. – 17, 21 marca.

¹⁰² Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп. 1, стр.499, арк.99.

¹⁰³ Діло. – 1939. – 19 березня.

¹⁰⁴ Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, стр.499, арк.89.

¹⁰⁵ Там само, стр.879, арк.117.

огоргає нас сьогодні... Не час на біль, зневіру... Нехай у гарті духа і моральній смілі Української Нації кується її доля”¹⁰⁶.

Обговорюється в українській історіографії і питання про те, який вплив мило падіння Карпатської України на стосунки легальних українських партій Галичини з польською владою. Юрій Сливка вважає, що окупація Закарпаття привела до зміни політичного курсу УНДО і інших парламентських партій¹⁰⁷. Олександр Зайцев стверджує, що саме в цей час українські партії перейшли в опозицію, відходячи від курсу “нормалізації” польсько-українських відносин¹⁰⁸. Видається, що перехід в опозицію щодо центральної влади УНДО та інших партій був зумовлений не лише ставленням Варшави до закарпатської проблеми, але й факторами національно-політичного та культурного розвитку українців у складі II Речі Посполитої.

Відлунням карпатоукраїнських подій стали нові арешти і судові процеси, що відбувалися в Галичині. Наприкінці березня 1939 р. були заарештовані особи, які після падіння Карпатської України наважилися повернутися до Польщі. Так, 25 березня 1939 р. у с.Соколики Турківського повіту було затримано трьох українців, які колись нелегально втекли до Карпатської України¹⁰⁹. Судовим процесам передувало розслідування, нерідко тривале. Так, затриманим ще 12 листопада 1938 р. членам ОУН А.Хоміосяку, Б.Прокопу, М.Левицькому вирок було оголошено лише 28 квітня 1939 р.¹¹⁰ У львівському архіві зберігаються листи прокурора окружного суду в Бережанах до прокурора Апеляційного суду у Львові зі звітами про перебіг слідства, зміст допитів та сам вирок¹¹¹. Щодо таких арештантів застосовувалися три типи покарань: ув'язнення, позбавлення громадянських прав, поліцейний нагляд. До ув'язнення строком від півроку до восьми років засуджували у будь-якому випадку¹¹². Серед статей звинувачення читаємо такі: агітація за перехід кордону, надання допомоги при переході кордону іншим, спроби переходу кордону, нелегальне перебування на території Карпатської України¹¹³. У списку засуджених з 1 квітня по 30 червня 1939 р. за приналежність до ОУН, складеному в прокуратурі Апеляційного суду у Львові, знаходимо імена 24-ох українців, вироки яких пов'язані з нелегальними переходами польсько-чеського кордону під час існування Карпатської України¹¹⁴.

¹⁰⁶ Діло. – 1939. – 25 березня.

¹⁰⁷ Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). – Київ, 1985.

¹⁰⁸ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.) // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С.61-82.

¹⁰⁹ Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.205, оп.1, спр.499, арк.128.

¹¹⁰ Там само, спр.1095, арк.2,6.

¹¹¹ Там само, арк. 2,6,10.

¹¹² Там само, спр.499, арк.2.

¹¹³ Там само, арк.2-21.

Таким чином, у 1938-1939 рр. українці Галичини взяли посильну участь у захисті Карпатської України від зазіхань Угорщини. Їх солідарність у національно-визвольній боротьбі закарпатських українців виявилася у масових переходах кордону, акціях протесту проти польської та угорської політики щодо Закарпаття тощо. Велику моральну і матеріальну підтримку Карпатській Україні надали галичани, які проживали в різних країнах Європи. Сотні галицьких українців виявили бажання особисто допомогти мовчазній автономній країні своїми знаннями і досвідом. Польський і чехословачеський уряди негативно поставилися до масових переходів польсько-чеського кордону, що відобразилося в нотах протесту польського посла. Уряд А.Волошина був звинувачений у сприянні антипольській пропаганді на території краю. Особливо нелегальні переходи кордону, хоча й свідчили про солідарність галицьких українців у національно-визвольній боротьбі закарпатців, але водночас ускладнили становище Карпатської України. З перших днів автономії Карпатської України на її території з'явилися члени ОУН. Вони відіграли неабияку роль у формуванні Карпатської січі, хоча створити боездатні збройні сили так і не вдалося. Це свідчить про слабкий опір Карпатської січі Угорській армії. Завдяки контактам ОУН були встановлені контакти Закарпаття зі світовими українськими організаціями, які допомагали уряду Карпатської України фінансово. Однак роль ОУН у розвитку політичних подій 1938-1939 рр. у Закарпатті була неоднозначною. Галичани разом із закарпатцями взяли активну участь у безнадійному захисті Карпатської України. Чимало їх загинули в боях і потрапили до угорських тюрем і концтаборів.